

تحلیل نابرابری منطقه‌ای استان گلستان با رویکرد عدالت اجتماعی

Analysis of Regional Disparities of Golestan through Social Justice Approach

SA. Alavi^{1*}, M. Gharavi², S. Feizi³,
M. Ebrahimi⁴

سیدعلی علوی^{۱*}، محمد غراوی^۲، سلمان فیضی^۳،
مجتبی ابراهیمی^۴

Received: 04/02/2012 Accepted: 11/08/2013

دریافت: ۹۰/۱۱/۱۵ پذیرش: ۹۲/۰۵/۲۰

چکیده

Abstract

Social justice is the basic concepts of sustainable development. To explain the concept of social justice, it is necessary to study and recognize different areas in terms of various social, economical, health and other facilities. Therefore, this research has been written aimed to investigate the enjoyment status of Golestan province's cities and recognize the existing disparity of social, infrastructural, health-care and demographic facilities. The research method used in this research is cross-sectional. In order to achieve the aims, required data have been collected based on library data, General Population and Housing Census in 2006 and Statistical Yearbook of Golestan province in 2007. Due to measuring the degree of enjoyment and geographical areas disparity and their ranking, factor analysis model and spatial analysis are used. Then, to display the spatial distribution disparity in GIS, it has been dimensionless (standardization) by using simple linear values obtained from factor analysis and finally, the degree of development and enjoyment level of the cities have been shown from the indexes used in GIS. The results of the research indicate an imbalance, spatial disparity and a huge gap among the cities, especially Gorgan city. Gorgan city, as the capital of the province, is the focus of economical and social activities and this causes deep differences between this city and other cities of the province.

عدالت اجتماعی از مفاهیم بنیادین توسعه پایدار است. به منظور تبیین مفهوم عدالت اجتماعی، بررسی و شناخت مناطق مختلف از نظر امکانات مختلف اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و غیره ضرورت پیدا می‌کند. به همین دلیل، این تحقیق، با هدف بررسی وضعیت برخورداری شهرستان‌های استان گلستان و شناخت میزان نابرابری موجود از امکانات اجتماعی، زیربنایی، درمانی-بهداشتی و جمعیتی به رشته تحریر درآمده است. روش تحقیق بکار گرفته شده در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. در راستای دستیابی به اهداف، اطلاعات مورد نیاز با تکیه بر اطلاعات کتابخانه‌ای، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و سالنامه آماری استان گلستان در سال ۱۳۸۶ جمع‌آوری گردیده است. برای سنجش درجه برخورداری و نابرابری مناطق جغرافیایی و رتبه‌بندی نابرابری‌ها در منطقه مورد مطالعه، از مدل تحلیل عاملی و تحلیل فضایی استفاده شده است. سپس جهت نمایش توزیع فضایی نابرابری‌ها در محیط GIS، با استفاده از روش خطی ساده مقادیر به دست آمده از تحلیل عاملی، بی‌بعد (استانداردسازی) شده و در نهایت درجه توسعه یافتگی و میزان برخورداری شهرستان‌ها از شاخص‌های مورد نظر در محیط GIS، نشان داده شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از عدم تعادل وجود نابرابری‌های فضایی و نیز شکاف عمیق بین شهرستان‌های استان به ویژه شهرستان گرگان است. شهرستان گرگان به عنوان مرکز استان، محل تمرکز فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی است و این امر، موجب اختلاف عمیق این شهرستان با شهرستان‌های دیگر استان شده است.

واژگان کلیدی: نابرابری منطقه‌ای، عدالت اجتماعی، تعادل فضایی،

استان گلستان

Key Words: Regional disparities, social justice, balance space, Golestan Province.

1. Associate Professor, Geography & Urban Planning Department, Tarbiat Modares University (A.alavi@modares.ac.ir)
2. PhD student in Geography & Urban planning, Tabriz University, (gharavi65@gmail.com).
3. MSc, Geography & Urban Planning, Tabriz University, (salman.feizy@gmail.com)
4. MSc, Geography & Urban Planning, University of Khwarizmi, (mojtabaebrahimi4@gmail.com)

۱. استادیار، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول) (A.alavi@modares.ac.ir)
۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، (gharavi65@gmail.com).
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز، (salman.feizy@gmail.com)
۴. پژوهشگر کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی تهران، (mojtabaebrahimi4@gmail.com)

مقدمه

تمرکز شدید و عدم تعادل از جمله ویژگی‌های کشورهای جهان سوم است. به طوری که این موضوع ممکن است زمینه‌هایی برای ایجاد تفرقه و فروپاشی کشورها نیز فراهم نماید. عدم تعادل و نابرابری در مقیاس‌های مختلف نظیر نابرابری در سطح جهانی، ملی، منطقه‌ای، شهری و روستایی ظهور می‌کند. نابرابری در تمام اشکال و سطوح آن می‌تواند پیامدهای ناگواری را به همراه داشته باشد (Bigelow et al, 2012: 200). نابرابری و عدم تعادل منطقه‌ای دو زمینه اصلی دارند که عبارتند از شرایط طبیعی هر منطقه جغرافیایی و تصمیمات سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان اقتصادی. نکته قابل ذکر آن است که با پیشرفت تکنولوژی از اهمیت عامل اول کاسته و به اهمیت عامل دوم افزوده شده است. پس می‌توان نتیجه گرفت که در ایجاد نابرابری منطقه‌ای تصمیمات سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان بیشترین نقش را ایفا می‌کند (Poor-Mohammad, Zali, 2009: 30). شناخت نابرابری و عدم تعادل در چارچوب محدوده‌های جغرافیایی مختلف (کشور، استان، شهرستان)، پی‌بردن به اختلافات و تفاوت‌های موجود و سیاست‌گذاری در جهت رفع و کاهش نابرابری‌ها، از وظایف اساسی متولیان توسعه مناطق جغرافیایی به شمار می‌رود. برنامه‌های توسعه باید به دنبال بهبود و ارتقای سطح زندگی باشد. این موضوع نه تنها موجب بالا بردن قدرت خرید می‌شود، بلکه برخورداری از امکانات آموزشی، بهداشتی، رفاهی و سایر امکانات زیربنایی را نیز به ارمغان می‌آورد. کاهش تفاوت‌های منطقه‌ای به منظور جلوگیری از حرکات و جابه‌جایی نیروی انسانی و سرمایه در فراهم سازی زمینه‌های توسعه بسیار مؤثر است (Yasoury, 2009: 20).

برنامه‌ریزان و کارشناسان، ضرورت توسعه متعادل را به دلایل مختلفی مطرح می‌کنند. دلیل اول، تأمین عدالت اجتماعی به منظور برخورداری عادلانه و مناسب مناطق مختلف از امکانات است. دومین دلیل، ملاحظات سیاسی به عنوان عاملی برای کاهش ناآرامی‌های سیاسی و دلیل سوم

ملاحظات اقتصادی و اجتماعی است که باعث جلوگیری از مهاجرت و تمرکز می‌شود (Kime, 2001: 10). مطالعه نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در میان گروه‌ها، قشرها و نیز بین مناطق جغرافیایی یا تقسیمات داخلی از قبیل استان‌های یک کشور، یکی از کارهای ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت تأمین رشد و توسعه متعادل اقتصادی و عدالت اجتماعی است (Bakhtiari, 2001: 53). با توجه به این‌که استان گلستان یکی از استان‌های حاشیه‌ای و محروم کشور است باید برای توسعه همه بخش‌ها و بهره‌برداری از حداکثر پتانسیل‌های موجود و نیز جهت کاستن از محرومیت‌های نسبی و تقویت توان‌های بالقوه، متناسب با ظرفیت‌های هر شهرستان برنامه‌ریزی‌هایی صورت گیرد. لذا برای تخصیص اعتبارات و منابع میان شهرستان‌های مختلف استان، شناسایی جایگاه شهرستان‌های استان در بخش‌های مربوط و رتبه‌بندی سطوح برخورداری از مواهب توسعه ضروری است.

بیان مسئله

یکی از موانع مهم بر سر راه توسعه، وجود پدیده نابرابری و عدم توازن‌های اقتصادی و اجتماعی در کشور یا در سطح منطقه است (Ahangari, 2006: 30). وجود نابرابری و ابعاد مختلف آن، از نشانه‌های مهم توسعه نیافتگی است. زیرا در حقیقت کشورهایی که امروزه به عنوان کشورهای توسعه یافته شناخته می‌شوند ضمن اینکه از شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بالایی برخوردار هستند، توزیع درآمدها و امکانات نیز در آن جوامع نسبتاً عادلانه است. اما در کشورهای توسعه نیافته هم مقادیر این شاخص‌ها پایین است و هم توزیع آن بسیار ناعادلانه است (Mousavi et al, 2013: 8). از این رو، امروزه از دیدگاه عدالت فضایی و اجتماعی، توسعه دیگر به معنای رشد تلقی نمی‌گردد بلکه به معنای وجود امکانات و توزیع عادلانه است. به منظور ایجاد تعادل و

جهت گیری های دولت تأثیر فراوانی در میزان و شدت نابرابری ها دارد.

جو^۲ و همکاران (۲۰۰۱)، سطوح توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق مختلف کشور پرتقال را در طول سال های ۱۹۹۱ و ۱۹۹۵، از طریق روش های تحلیل عاملی و تحلیل خوشه ای و با استفاده از ۳۳ شاخص اقتصادی و اجتماعی مورد بررسی قرار داده اند. نتایج این مطالعه بیانگر آن است که در طی مقاطع زمانی مورد بررسی، کاهش روند نابرابری وجود دارد.

باتیا و ری^۳ (۲۰۰۴)، با استفاده از ۲۳ شاخص (۱۲ شاخص کشاورزی و ۱۱ شاخص زیربنایی) به کمک روش های تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی، به تعیین سطح توسعه ۳۸۰ بلوک در ۳۲ منطقه هندوستان پرداخته اند. نتایج این پژوهش نشان دهنده تفاوت و نابرابری بسیار در مناطق مورد مطالعه است.

فلیشر^۴ و همکاران (۲۰۱۰)، به تحقیق و بررسی نابرابری منطقه ای در چین پرداخته اند. در این تحقیق، مناطق بر اساس نابرابری در توسعه انسانی و رشد اقتصادی درجه بندی شده اند. یافته های این پژوهش نشان می دهد که سطح توسعه انسانی و رشد اقتصادی مناطق مورد مطالعه، متفاوت است. سیندی فان^۵ (۲۰۱۱)، در پژوهشی به بررسی نابرابری منطقه ای در استان جیانگسو در چین پرداخته است. بر اساس شاخص ترکیبی، منطقه مورد مطالعه به چند منطقه برخوردار، نیمه محروم و محروم طبقه بندی شده است.

از جمله مطالعات صورت گرفته در زمینه نابرابری منطقه ای در داخل کشور می توان به موارد زیر اشاره نمود:

حبیبی (۱۳۷۸)، در تحقیقی، سطح توسعه یافتگی شهرستان های استان قزوین را با استفاده از روش تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی مورد بررسی قرار داده است. نتایج این

شکل دادن فضاهای مناسب و همگون، بحث برنامه ریزی منطقه ای مطرح شده است. اولین گام در برنامه ریزی منطقه ای شناخت نابرابری های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی نواحی و مناطق مختلف است (Saraf, 1996: 47). شناخت وضعیت برخورداری مناطق در شاخص ها و معیارهای مختلف برای سیاست گذاری و برنامه ریزی در راستای تحقق عدالت فضایی و اجتماعی صورت می گیرد (Kalantari, 2001: 122). زمینه سازی برای رشد و توزیع متناسب امکانات و تسهیلات به منظور دستیابی به عدالت اجتماعی، از جمله مباحث مطرح در توسعه منطقه ای است (Saeedi, Taghizadeh, 2005: 34). همچنین از آنجا که یکی از بنیان های لازم جهت برنامه ریزی صحیح ملی و منطقه ای، آگاهی از جایگاه مناطق مختلف است، لذا تعیین موقعیت و جایگاه مناطق مختلف به ویژه از نظر میزان توسعه یافتگی و برخورداری، اهمیت ویژه ای دارد. با درک ضرورت موضوع در این تحقیق، سعی شده است با جمع آوری شاخص های تأثیرگذار (جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زیربنایی و بهداشتی- درمانی) به این پرسش پاسخ داده شود که بین شهرستان های منطقه مورد مطالعه (گرگان، گنبد، آق قلا، کلاله، بندر ترکمن، مینودشت، آزادشهر، رامیان، علی آباد، کردکوی، بندرگز) از لحاظ میزان برخورداری و توزیع بهینه امکانات، جهت برقراری تعادل های فضایی و رسیدن به وضعیت مطلوب شکاف عمیقی وجود دارد یا خیر؟

پیشینه تحقیق

در زمینه نابرابری های منطقه ای، مطالعات گوناگونی صورت گرفته است. از نمونه های پژوهش های خارجی می توان به مطالعات زیر اشاره نمود:

لی^۱ و همکاران (۲۰۰۰)، نقش سیاست های دولت را در نابرابری های منطقه ای مورد مطالعه قرار داده اند. نتایج این پژوهش نشان دهنده این مسئله است که سیاست ها و

2. Goe and et al

3. Batia and Raei

4. fliesher

5. Cindy fan

1. Lie and et al

تحقیق بیانگر شکاف زیاد بین شهرستان‌های استان قزوین است.

نسترن و گنج‌علی‌زاده (۱۳۸۵)، در با استفاده از روش تحلیل عاملی و خوشه‌ای به رتبه‌بندی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی پرداخته‌اند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که شهرستان‌های نیمه غربی استان بر اساس شاخص‌های مختلف، توسعه‌یافته‌تر از شهرستان‌های نیمه غربی استان هستند.

آهنگری و سعادت‌مهر (۱۳۸۶)، با استفاده از روش تاکسونومی عددی، به مطالعه تطبیقی شهرستان‌های استان لرستان پرداخته‌اند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان می‌دهد که اختلاف فاحشی بین شهرستان‌های استان وجود دارد.

یاسوری (۱۳۸۸)، در تحقیقی، با استفاده از روش مورس میزان توسعه‌یافتگی و نابرابری موجود در شهرستان‌های استان خراسان رضوی را مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های این تحقیق حکایت از عدم تعادل شدید بین نواحی استان به‌ویژه شهرستان‌های مشهد، نیشابور، سبزوار و سایر مناطق، توسعه نامتوازن و بخشی‌نگری در برنامه‌های گذشته و نبود ارتباط بین سرمایه‌گذاری و شاخص‌های توسعه دارد.

ابراهیم‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه در استان خوزستان را مورد تحقیق و بررسی قرار داده‌اند. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که شهرستان اهواز در مطلوب‌ترین و شهرستان لالی در نامطلوب‌ترین حالت از نظر برخورداری از نماگرهای مورد نظر قرار دارند.

روش تحقیق

روش تحقیق بکار گرفته‌شده در این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. با توجه به موضوع پژوهش و در راستای دستیابی به اهداف مورد نظر، اطلاعات مورد نیاز با تکیه بر اطلاعات کتابخانه‌ای، نتایج سرشماری عمومی نفوس و

مسکن سال ۱۳۸۵ و سالنامه آماری استان گلستان در سال ۱۳۸۶، جمع‌آوری گردیده است. در این تحقیق، برای سنجش درجه برخورداری و نابرابری بین مناطق جغرافیایی و رتبه‌بندی نابرابری‌ها در منطقه مورد مطالعه، از مدل تحلیل عاملی و تحلیل فضایی (GIS) استفاده شده است. ابتدا با استفاده از مدل تحلیل عاملی به تعیین درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های منطقه مورد مطالعه پرداخته شده است. سپس در جهت نمایش توزیع فضایی نابرابری‌ها در محیط GIS، با استفاده از روش خطی ساده مقادیر به دست آمده از تحلیل عاملی، بی‌تعدد (استاندارد سازی) شده و در نهایت درجه توسعه‌یافتگی و میزان برخورداری شهرستان‌ها از شاخص‌های مورد نظر در محیط GIS، نشان داده شده است.

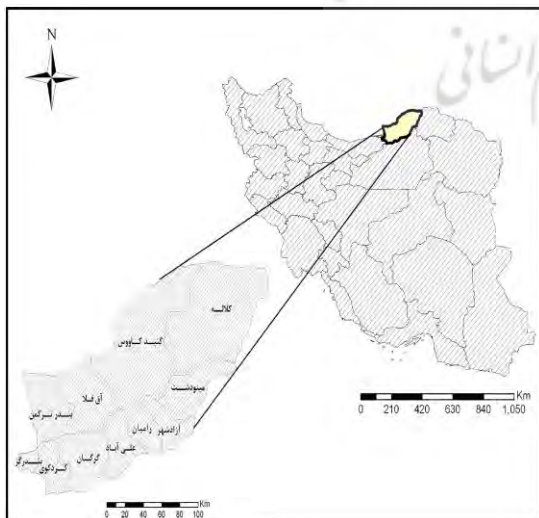
روش تحلیل عاملی

روش تحلیل عاملی، یک روش چند متغیره آماری است که سعی دارد الگوی همبستگی موجود در توزیع یک بُردار تصادفی مشاهده پذیر را برحسب کمترین تعداد متغیرهای تصادفی مشاهده ناپذیر به نام عامل‌ها، توجیه نماید. یعنی تحلیل عاملی بین مجموعه‌ای از شاخص‌های به ظاهر غیرمرتبط رابطه خاصی تحت یک الگوی فرضی برقرار می‌کند (Berlag, 1998: 15). از طرف دیگر می‌توان با استفاده از این روش تعیین کرد که هر یک از عوامل تا چه اندازه در ایجاد این اختلاف، نقش دارند (Tofigh, 1993: 53). هدف از بکارگیری روش تحلیل عاملی، به‌دست آوردن وزن و یا درجه اهمیت هر شاخص به صورت کمی و استخراج شاخص‌های ترکیبی غیر هم‌بسته، تحت عنوان فاکتورها یا عامل‌ها است. بدین صورت که هر فاکتور، تابعی خطی از چندین شاخص با وزن‌های متفاوت است (Zahedi, Akbari, 2008: 123). در روش تحلیلی عاملی، این مزیت وجود دارد که هیچ محدودیتی در تعداد متغیرها وجود ندارد و تعداد آن‌ها را می‌توان در صورت داشتن آمار و اطلاعات مربوط، به‌حد

محیطی باشد. در غیر این صورت مانعی بر سر راه برآوردن نیازها و کمک به مصالح عمومی خواهد بود. لذا این تحقیق، با هدف شناخت و بررسی وضعیت برخورداري شهرستان های استان گلستان و نیز شناسایی نابرابری های موجود از طریق جمع آوری شاخص های تأثیرگذار (جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زیربنایی و بهداشتی - درمانی) به رشته تحریر درآمده است.

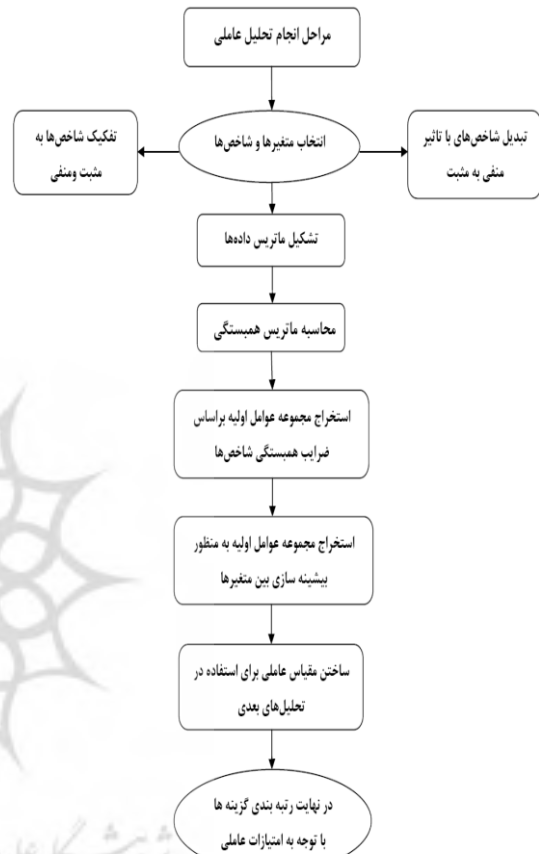
منطقه مورد مطالعه

استان گلستان با مساحتی بالغ بر ۲۲ هزار کیلومتر مربع که در جنوب شرقی دریای خزر واقع شده است و از شمال به جمهوری ترکمنستان، از جنوب به استان سمنان، از شرق به استان خراسان شمالی و از غرب به استان مازندران محدود می شود. جمعیت استان، براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، بالغ بر ۱۶۳۷۰۰۰ نفر که در ۱۱ شهرستان (گرگان، گنبد، آق قلا، بندر ترکمن، مینودشت، کلاله، آزادشهر، رامیان، علی آباد، کردکوی و بندرگز)، ۲۸ شهر، ۲۵ بخش و ۵۶ دهستان ساکن هستند (Statically Yearbook of Golestan, 2007). در شکل ۲ موقعیت فضایی محدوده مورد مطالعه نشان داده شده است.

شکل ۲. موقعیت فضایی محدوده مورد مطالعه

کافی افزایش داد. در این روش، ورود متغیرهای جدید ایرادی به عامل و شاخص تلفیقی وارد نمی نماید. زیرا متغیر جدید بُعد دیگری از توسعه را علاوه بر ابعاد مطرح شده در متغیرهای قبلی به مدل می افزاید (Momeni, 1998: 45). در شکل ۱ مراحل اجرای تحلیل عاملی آمده است.

شکل ۱. فرایند تجربی مدل تحلیل عاملی

اهداف تحقیق

اصول عدالت اجتماعی ایجاب می کند که سازمان فضایی و الگوی سرمایه گذاری های منطقه ای به گونه ای باشد که نیازهای جمعیت را پاسخ گوید. این امر مستلزم یافتن روشی برای تعیین و سنجش نیاز است. تفاوت میان نیازها و تخصیص واقعی منابع، راهی برای ارزشیابی میزان بی عدالتی منطقه ای است. ناموزونی سرمایه گذاری منطقه ای را زمانی می توان پذیرفت که هدف آن چیره شدن بر مشکلات

تعاریف مفاهیم

برنامه‌ریزی منطقه‌ای: برنامه‌ریزی منطقه‌ای کوششی است متشکل و منظم برای انتخاب روش‌های موجود به منظور رسیدن هدف خاص در یک منطقه و عبارت است از فرایند توجیه، تبیین و روشن نمودن آرمان‌های اجتماعی و ارائه راه‌حلی در جهت سامان‌دادن به فعالیت‌ها در فضای فوق شهری (Ziari, 2006: 85).

عدالت اجتماعی: عدالت اجتماعی، ایجاد رابطه‌ای خاص میان اهداف عالی انسانی و نوع زندگی انسان‌ها مانند رفاه و معرفت و بهره‌برداری از مواهب جامعه چون ثروت و منزلت است (Sharifzadegan, 2008: 10). عدالت اجتماعی به ایجاد یک جامعه عادلانه متکی بر اصول برابری و همبستگی و درک ارزش‌های حقوق بشر اطلاق می‌شود (Lotfi et al, 2013: 70).

علل نابرابری منطقه‌ای

در ادبیات مربوط به تفاوت‌های ساختاری میان مناطق، از دو مفهوم قطبی شدن منطقه‌ای و قطبی شدن بخشی استفاده می‌شود. قطبی شدن منطقه‌ای براساس مفهوم فضای جغرافیایی مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در آن فاصله مکانی فعالیت‌ها و آثار این تفاوت‌ها روی الگوی توزیع جغرافیایی فعالیت‌ها در نظر گرفته می‌شود و در مورد قطبی شدن بخشی، از مفهوم فضای اقتصادی استفاده می‌شود (Zangi Abadi, Talebi, 2001: 54). در فضای اقتصادی، دو محور اساسی در مطالعات نظری مربوط به تفاوت‌های منطقه‌ای وجود دارد که اولین محور، نظریه قطب رشد و دومین محور نظریه دوگانگی اقتصادی را شامل می‌شود. فرانسوا پرو، بر اساس مفهوم قطبی شدن فضا، معتقد است که توسعه یا رشد در مسیر خود منجر به قطبی شدن فضا می‌گردد. جان فریدمن نیز

با ارائه نظریه مرکز پیرامون در چارچوب روابط حاکمیت وابستگی و هیگینز با ارائه معیارهای قطب شدن و بررسی تعدد قطب‌ها، اساسی‌ترین مباحث را بیان کرده‌اند. (Ziari, 2006: 45). به عقیده میردال، علت اصلی نابرابری‌های منطقه‌ای نحوه فعالیت عوامل غیراقتصادی است. معمولاً سرمایه‌گذاری در مناطقی صورت می‌گیرد که انتظار سود بیشتری در آنجا می‌رود. اگر نرخ سود در منطقه‌ای اندک باشد، آن منطقه توسعه نیافته باقی خواهد ماند. بنابراین، نیروهای داخل بازار در اقتصاد باز سرمایه‌داری به نحوی فعالیت می‌کنند که به جای کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای بر ابعاد آن می‌افزایند. مناطق و محل‌هایی که فعالیت اقتصادی در آن در حال گسترش است، نظر جوانان و افراد فعال سایر نقاط را به خود جلب می‌کنند. این به معنی گسترش فعالیت‌های اقتصادی در این مناطق نسبت به رکود فعالیت‌های اقتصادی در مناطق عقب افتاده است. تحرک سرمایه نیز نابرابری‌های منطقه‌ای را افزایش خواهد داد. میردال بر این باور است که سیاست‌های ملی در کشورهای فقیرتر معمولاً در جهتی حرکت می‌کنند که نابرابری‌های منطقه‌ای را تشویق می‌کنند (Hekmati, 2003: 127).

پیامدهای نامطلوب نابرابری منطقه‌ای

عدم تعادل‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای و بخشی، پیامدهای نامطلوب اقتصادی، اجتماعی و سیاسی گوناگونی را به دنبال دارد. تمرکز در یک یا چند منطقه موجب استفاده بیش از حد از امکانات آن منطقه و بلااستفاده ماندن ظرفیت‌های مناطق دیگر می‌شود (Tomul, 2009: 949). استفاده بیش از توان یک منطقه، شامل ابعاد مختلف طبیعی به ویژه منابع تجدیدناپذیر و امکانات زیربنایی (جاده‌ها، راه‌آهن، فرودگاه‌ها، انرژی برق و نیروی انسانی) است.

استفاده بیش از ظرفیت نه تنها موجب استهلاک سریع تر امکانات ایجاد شده، می شود، بلکه به تخلیه منابع تجدید ناپذیر نیز سرعت می بخشد. این امر، تخریب محیط زیست در مناطق مورد بحث و استفاده ناکارآمد را در پی خواهد داشت. اما آنچه در سایر مناطق غیربرخوردار اتفاق می افتد نیز کمتر از مناطق برخوردار نیست با این تفاوت که نوع خسارت ها با یکدیگر فرق می کند (Ziari, 2006, 53).

اولین پیامدهای گریز ناپذیر عدم تعادل منطقه ای، مهاجرت های غیرطبیعی با نرخ های بالا از شهرهای غیربرخوردار به شهرهای بزرگ هستند. نتیجه این امر، رشد سریع شهرنشینی در یک یا چند منطقه و بروز پدیده حاشیه نشینی در این مناطق، گسترش بخش غیررسمی اقتصاد و بروز اختلافات عمیق از نظر سطح درآمد و دسترسی به تسهیلات زندگی در مناطق برخوردار در مقایسه با سایر مناطق است. همچنین، نابرابری های اقتصادی و اجتماعی ایجاد شده در اثر تمرکز فعالیت های اقتصادی در یک یا چند منطقه و تشدید پدیده حاشیه نشینی می تواند التهابات سیاسی جدی ایجاد کنند (Sorekh Kamal, Shahabadi, 2009: 67).

استفاده بیش از ظرفیت نه تنها موجب استهلاک سریع تر امکانات ایجاد شده، می شود، بلکه به تخلیه منابع تجدید ناپذیر نیز سرعت می بخشد. این امر، تخریب محیط زیست در مناطق مورد بحث و استفاده ناکارآمد را در پی خواهد داشت. اما آنچه در سایر مناطق غیربرخوردار اتفاق می افتد نیز کمتر از مناطق برخوردار نیست با این تفاوت که نوع خسارت ها با یکدیگر فرق می کند (Ziari, 2006, 53).

اولین پیامدهای گریز ناپذیر عدم تعادل منطقه ای، مهاجرت های غیرطبیعی با نرخ های بالا از شهرهای غیربرخوردار به شهرهای بزرگ هستند. نتیجه این امر، رشد سریع شهرنشینی در یک یا چند منطقه و بروز پدیده حاشیه نشینی در این مناطق، گسترش بخش غیررسمی اقتصاد و بروز اختلافات عمیق از نظر سطح درآمد و دسترسی به تسهیلات زندگی در مناطق برخوردار در مقایسه با سایر مناطق است. همچنین، نابرابری های اقتصادی و اجتماعی ایجاد شده در اثر تمرکز فعالیت های اقتصادی در یک یا چند منطقه و تشدید پدیده حاشیه نشینی می تواند التهابات سیاسی جدی ایجاد کنند (Sorekh Kamal, Shahabadi, 2009: 67).

از نقطه نظر جغرافیایی، عدالت اجتماعی مترادف با توزیع فضایی عادلانه امکانات و منابع در بین مناطق مختلف و دستیابی یکسان تمام ساکنین مناطق به آنها است. زیرا عدم توزیع عادلانه آنها به بحران های اجتماعی و مشکلات پیچیده فضایی منجر خواهد شد (Sharifi, 2006: 6). از آنجا که جغرافیا با سازمانیابی منطقه ای یا سرزمینی سروکار دارد، پس مفاهیمی از عدالت اجتماعی اهمیت می یابد که به دنبال توزیع عادلانه درآمد در مقیاس منطقه ای و سرزمینی است و لزوماً مترادف توزیع عادلانه میان افراد نیست. اما فرض بر این است که توزیع عادلانه در سطح سرزمینی مشابه توزیع عادلانه میان افراد است (Harvey, 1997: 32). مطالعه توزیع فضایی پدیده ها، الگوها و قوانین حاکم بر این الگوها به منظور تبیین، آینده نگری و بهزیستی انسان و غایت جغرافیا است و هنگامی قابل تفسیر است که بیانگر پراکنش، تجمع و ساختار الگوها باشد.

شاخص های تأثیرگذار در نابرابری های منطقه ای

مفهوم عدالت از منظرهای مختلف قابل تأمل است و مفاهیمی چون عدالت اجتماعی، عدالت فضایی، عدالت جغرافیایی و عدالت محیطی نیز متأثر از چندبُعدی بودن این مفهوم است. اما مطلب حائز اهمیت این است که اساس هرگونه تغییر در سازمان فضایی در روابط اقتصادی و اجتماعی و توزیع درآمد در جامعه اثر مستقیم می گذارد و مسلماً استفاده از مکانیزم ها و برنامه ریزی های مختلف می تواند تأثیرات ضد و نقیضی در برقراری و یا عدم برقراری عدالت ایفا کنند (Marsousi, 2004: 91).

تعیین شاخص های توسعه مهم ترین گام در مطالعات توسعه منطقه ای است. شاخص های توسعه در واقع بیان آماری موجود در منطقه است (Asayesh, 1995: 29). بنابراین، متغیرهای مختلف اقتصادی و اجتماعی باید در قالب یک چارچوب تئوریک مشخص و منطقی به شاخص تبدیل شوند (Seers, 1972: 2). در انتخاب شاخص های توسعه باید دقت کرد تا شاخص های توسعه مثبت با شاخص های

عدالت اجتماعی و جغرافیا

مفهوم عدالت از منظرهای مختلف قابل تأمل است و مفاهیمی چون عدالت اجتماعی، عدالت فضایی، عدالت جغرافیایی و عدالت محیطی نیز متأثر از چندبُعدی بودن این مفهوم است. اما مطلب حائز اهمیت این است که اساس هرگونه تغییر در سازمان فضایی در روابط اقتصادی و اجتماعی و توزیع درآمد در جامعه اثر مستقیم می گذارد و مسلماً استفاده از مکانیزم ها و برنامه ریزی های مختلف می تواند تأثیرات ضد و نقیضی در برقراری و یا عدم برقراری عدالت ایفا کنند (Marsousi, 2004: 91).

منفی ترکیب نشوند. با انتخاب هدفمند تعداد معدودی شاخص، ممکن است بتوان به نتایج واقعی دست یافت. از طرفی کاربرد تعداد زیادی شاخص ممکن است نتیجه مطالعه را منحرف کرده و به بیراهه ببرد. در این تحقیق، اصلی‌ترین عامل در انتخاب شاخص‌ها، داشتن آمار صحیح در مورد آن‌ها بوده است. در جدول ۱ شاخص‌های مورد نظر ذکر شده است.

جدول ۱. گروه بندی شاخص های تاثیر گذار در نابرابری های منطقه ای

گروه بندی شاخصها	نام شاخص
شاخص جمعیتی	درصد جمعیت شهرستان به استان
	بعد خانوار
	تراخ شهرنشینی
	درصد مهاجرت وارد شده به شهرستان به جمعیت شهرستان
شاخص اقتصادی	تراکم جمعیت(نفر/کیلومتر)
	درصد شاغلان بخش صنعت به کل شاغلین
	درصد شاغلان بخش آموزش به کل شاغلین
	درصد شاغلان بخش بهداشت و مددکاری اجتماعی به کل شاغلین
	درصد متخصصان به کل شاغلین
	ضریب اشتغال مردان
شاخصهای زیر بنایی	تراخ اشتغال زنان
	ضریب کل اشتغال
	درصد خانوارهای استفاده کننده از آب لوله کشی
	درصد خانوارهای استفاده کننده برق
شاخصهای اجتماعی و فرهنگی	درصد خانوارهای استفاده کننده از تلفن
	طول جاده به ازای هر ۱۰۰ کیلومتر مربع
	ضریب باسوادی
	درصد افراد با تحصیلات عالی در شهرستان
شاخصهای درمانی-بهداشتی	تعداد کتابخانه های عمومی در ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر
	تعداد اماکن مذهبی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر
	تعداد بیمارستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر
	تعداد تخت بیمارستان به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر
بهداشتی	تعداد پزشک متخصص به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر
	تعداد درمانگاههای شبانه روزی به ازای هر ۱۰۰۰۰ نفر

طوری که انتخاب او بر اساس شاخص‌های معین و تعریف شده و در نتیجه، بهترین انتخاب ممکن است. از آنجا که هدف از تحلیل عاملی تلخیص تعداد زیادی متغیر در تعداد مشخصی عامل است، این امر مستلزم انجام مراحل زیر است:

۱. **اولین گام**، انتخاب متغیرهای مناسب از میان متغیرهای مورد استفاده در تحلیل عاملی است. در سطح بندی شهرستان‌ها، شاخص‌های مختلف در گروه‌های مختلف تأثیرگذار هستند. شاخص‌ها و متغیرهای مورد نظر در جدول ۱ نشان داده شده است. پس از انتخاب این شاخص‌ها، داده‌ها برای ۱۱ شهرستان مورد مطالعه جمع‌آوری و با استفاده از ۲۴ شاخص، رتبه‌بندی شده‌اند. از این رو یک ماتریس 24×11 تشکیل شد و پس از وارد نمودن اطلاعات ماتریس داده‌ها در نرم‌افزار آماری Spss، خروجی به صورت جدول آماره توصیفی شامل (میانگین، انحراف معیار و تعداد شاخص‌ها) به دست آمد.

۲. **گام دوم**، برای انجام محاسبات در مراحل بعدی و ارتباط درونی بین شاخص‌ها از ماتریس همبستگی استفاده شده است. سپس با استفاده از ماتریس همبستگی بین شاخص‌ها عوامل استخراج شده‌اند. با استفاده از ماتریس عاملی، عوامل مشترک و اهمیت نسبی هر یک از شاخص‌ها معلوم شده است. برای مشخص شدن معنادار بودن عوامل انتخاب شده در این روش، از آماره‌ای به نام مقدار ویژه استفاده شده است (مقدار ویژه اندازه‌ای است که نشان‌دهنده مقدار واریانس در مجموعه متغیرهای اولیه است که توسط یک عامل تعیین می‌شود). جدول ۲ مقادیر ویژه و واریانس شاخص‌های تأثیرگذار را نشان می‌دهد.

یافته‌های تحقیق

در مسائل تصمیم‌گیری چندشاخصه، تصمیم‌گیرنده قصد انتخاب یک گزینه از میان گزینه‌ای موجود را دارد. به

جدول ۲. مقادیر ویژه و واریانس شاخص های تأثیرگذار

مؤلفه	مقادیر ویژه اصلی			مجموع مربعات بارگذاری شده			مجموع مربعات چرخشی بارگذاری شده		
	مجموع	واریانس	فراوانی تجمعی	مجموع	واریانس	فراوانی تجمعی	مجموع	واریانس	فراوانی تجمعی
۱	۸	۳۵	۳۵	۸	۳۵	۳۵	۷	۲۸	۲۸
۲	۸	۳۲	۶۷	۸	۳۲	۶۷	۶	۲۷	۵۶
۳	۵	۲۲	۸۹	۵	۲۲	۸۹	۶	۲۵	۸۱
۴	۲	۱۱	۱۰۰	۳	۱۱	۱۰۰	۴	۱۹	۱۰۰
۵	۱-۱۵	۵	۱۰۰						
۶	-۱۶E۶	-۱۵E۲	۱۰۰						
۷	-۱۶E۴	-۱۵E۱	۱۰۰						
۸	-۱۶E۳	-۱۵E۱	۱۰۰						
۹	-۱۶E۲	-۱۵E۱	۱۰۰						
۱۰	-۱۶E۱	-۱۶E۸	۱۰۰						
۱۱	-۱۶E۲	-۱۶E۷	۱۰۰						
۱۲	-۱۶E۲	-۱۶E۵	۱۰۰						
۱۳	-۱۶E۲	-۱۶E۵	۱۰۰						
۱۴	-۱۷E۸	-۱۶E۳	۱۰۰						
۱۵	-۱۷E۴	-۱۶E۲	۱۰۰						
۱۶	-۱۷E-۵	-۱۶E-۳	۱۰۰						
۱۷	-۱۷E-۸	-۱۶E-۴	۱۰۰						
۱۸	-۱۶E-۲	-۱۶E-۶	۱۰۰						
۱۹	-۱۶E-۲	-۱۶E-۶	۱۰۰						
۲۰	-۱۶E-۳	-۱۵E-۱	۱۰۰						
۲۱	-۱۶E-۳	-۱۵E-۱	۱۰۰						
۲۲	-۱۶E-۴	-۱۵E-۲	۱۰۰						
۲۳	-۱۶E۴-	-۱۵E-۱	۱۰۰						
۲۴	-۱۶E۶-	-۱۵E-۳	۱۰۰						

منبع: نتایج تحقیق

از روش واریماکس استفاده شده است که حاصل آن، ماتریسی از عوامل دَوَران یافته است که برای هر عامل در مقابل متغیر مربوط، وزنی را شامل شده است و هر عامل را به وضوح به متغیرهای خاص تعلق داده است. لازم به ذکر است که بعد از دَوَران عامل ها، درصد واریانسی که توسط

۳. گام سوم، بعد از تعیین تعداد عامل ها باید مشخص شود که هریک از آن ها عمدتاً شامل چه متغیرهایی شده است. برای این منظور و برای تفسیر بهتر عامل ها باید آن ها را دَوَران داد. برای دَوَران عامل ها از روش های واریماکس^۱، کواریتیماکس^۲ و اکواماکس^۳ استفاده می شود. در این تحقیق،

3. Equamax

1. Varimax
2. Quartimax

هر عامل تعیین شده تغییر نموده است. اما درصد تجمعی کل واریانس ثابت مانده است. (جدول ۳)

جدول ۳. مقادیر عامل‌های استخراجی برای هر یک از متغیرها بعد از دَوَران

شاخص‌ها	مؤلفه			
	۱	۲	۳	۴
درصد متخصصان به کل شاغلین	-۰/۵۲۰	۰/۲۵۹	۰/۴۵۹	۰/۶۷۲
بُعد خانوار	۰/۱۰۳	۰/۱۷۸	۰/۸۷۷	۰/۴۳۴
نرخ شهرنشینی	-۰/۳۰۶	۰/۷۱۴	۰/۴۴۶	-۰/۴۴۵
درصد مهاجرت وارد شده به شهرستان به جمعیت شهرستان	/۹۱۳	۰/۳۴۹	-۰/۰۳۱	-۰/۲۰۹
تراکم جمعیت (نفر/کیلومتر)	۰/۰۰۷	-۰/۰۵۵	-۰/۹۹۴	-۰/۰۹۷
درصد شاغلان بخش صنعت به کل شاغلین	۰/۳۶۹	۰/۷۱۱	۰/۵۱۷	۰/۳۰۰
درصد شاغلین بخش آموزش به کل شاغلین	۰/۴۹۵	۰/۷۸۱	۰/۳۷۰	۰/۰۹۳
درصد شاغلین بخش بهداشت و مددکاری اجتماعی به کل شاغلین	-۰/۶۰۶	-۰/۰۹۰	-۰/۱۷۶	۰/۷۷۰
درصد جمعیت شهرستان به استان	۰/۲۸۱	-۰/۲۰۰	-۰/۹۳۴	۰/۰۹۵
ضریب اشتغال مردان	-۰/۹۱۳	-۰/۳۴۹	۰/۰۳۱	۰/۲۰۹
نرخ اشتغال زنان	۰/۳۵۸	۰/۲۳۷	-۰/۶۱۸	۰/۶۵۹
ضریب کل اشتغال	۰/۴۲۱	۰/۳۷۴	۰/۳۳۴	۰/۷۵۶
درصد خانوارهای مصرف‌کننده آب لوله‌کشی	-۰/۲۱۶	-۰/۹۵۱	-۰/۱۷۶	-۰/۱۳۴
درصد خانوارهای مصرف‌کننده برق	-۰/۹۳۲	۰/۰۵۵	-۰/۳۵۱	-۰/۰۶۵
درصد خانوارهای مصرف‌کننده تلفن	۰/۱۰۸	۰/۲۳۳	۰/۱۰۷	۰/۹۶۱
طول جاده به ازای هر ۱۰۰ کیلومترمربع	۰/۹۴۵	۰/۲۸۴	-۰/۰۴۶	-۰/۱۵۴
ضریب باسواد	۰/۲۹۲	۰/۸۵۶	۰/۲۹۷	-۰/۳۰۶
درصد افراد با تحصیلات عالی در شهرستان	۰/۳۰۶	-۰/۷۱۴	-۰/۴۴۶	۰/۴۴۵
تعداد کتابخانه‌های عمومی	۰/۸۶۱	۰/۳۲۴	-۰/۳۵۲	-۰/۱۷۱
تعداد اماکن مذهبی	۰/۳۲۳	۰/۲۰۵	۰/۹۱۴	۰/۱۳۵
تعداد بیمارستان	-۰/۸۰۹	۰/۳۰۶	۰/۴۷۶	-۰/۱۵۸
تعداد تخت بیمارستان	-۰/۰۳۱	-۰/۹۴۶	۰/۱۸۴	-۰/۲۶۴
تعداد پزشک متخصص	۰/۳۳۱	/۱۷۰	-۰/۶۳۱	-۰/۶۸۱
تعداد درمانگاه‌های شبانه‌روزی	-۰/۲۴۳	۰/۹۴۵	۰/۱۵۰	-۰/۱۵۸
منبع: یافته‌های تحقیق				

عامل اول: مقدار ویژه این عامل ۸/۴۵ درصد است که به

۴. گام چهارم، با توجه به میزان همبستگی هر یک از شاخص‌ها، می‌توان اسامی یا عناوین مناسبی برای آن‌ها، به ترتیب زیر، انتخاب نمود:

جدول ۶. متغیرهای بارگذاری شده در عامل سوم (در هر ۱۰۰۰۰ نفر)

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	نرخ شهرنشینی	۰/۸۰۲
۲	تعداد پزشک متخصص	۰/۷۴۴
۳	تعداد بیمارستان	۰/۷۲۹
۴	تعداد تخت بیمارستان	۰/۸۶۱

منبع: یافته‌های تحقیق

در عامل سوم، از ۴ متغیر مورد استفاده، ۳ متغیر بهداشتی و درمانی هستند که به نام عامل بهداشتی- درمانی نامگذاری شده‌اند.

عامل چهارم: مقدار ویژه این عامل ۲/۵۷ درصد است که ۱۰/۷۱ درصد از واریانس را محاسبه نموده است. (جدول ۷)

جدول ۷. متغیرهای بارگذاری شده در عامل چهارم

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	درصد متخصصین به کل شاغلین	۰/۵۸۱
۲	درصد شاغلین بخش بهداشت و مددکاری اجتماعی به کل شاغلین	۰/۷۹۶
۳	ضریب اشتغال مردان	-۰/۴۷۷
۴	طول جاده به ازای هر ۱۰۰ کیلومتر مربع	۰/۹۰۳
۵	درصد خانوارهای مصرف‌کننده آب لوله‌کشی	۰/۵۱۱
۶	درصد افراد با تحصیلات عالی در شهرستان	-۰/۶۷۵
۷	درصد خانوارهای مصرف‌کننده تلفن	۰/۸۶۱

منبع: یافته‌های تحقیق

در عامل چهارم با توجه به اینکه بیشترین عامل از متغیر زیربنایی است، مناسب‌ترین نام برای این عامل، همان زیربنایی درج شده است.

مرحله شش تحلیل عاملی، محاسبه امتیازات عاملی است. امتیاز عاملی عبارت است از وزن عددی که در هر یک از نواحی پس از ضرب وزن عاملی در مقدار شاخص اصلاح‌شده از طریق رابطه زیر به دست آمده است:

تنهایی، ۳۵/۲۲ درصد از واریانس را محاسبه نموده است. متغیرهایی که در عامل اول بارگذاری شده‌اند در جدول ۴. نشان داده شده‌اند.

جدول ۴. متغیرهای بارگذاری شده در عامل اول (در هر ۱۰۰۰۰ نفر)

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	درصد مهاجرت وارد شده به شهرستان به جمعیت شهرستان	۰/۷۹۳
۲	تراکم جمعیت (نفر/کیلومتر)	۰/۸۸۹
۳	درصد جمعیت شهرستان به استان	۰/۸۸۳
۴	بُعد خانوار	-۰/۸۸۳
۵	تعداد کتابخانه‌های عمومی	-۰/۵۴۸
۶	تعداد اماکن مذهبی	۰/۶۶۵

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به جدول ۴، ۶ متغیر در عامل اول بارگذاری شده‌اند و بیشترین تأثیر را در عوامل چهارگانه داشته است. در بین ۶ متغیر، ۴ متغیر جمعیتی و ۲ متغیر اجتماعی- فرهنگی هستند. با توجه به این که بیشترین متغیر بارگذاری شده در عامل اول جمعیتی است، این عامل با عنوان جمعیتی و فرهنگی- اجتماعی ذکر شده است.

عامل دوم: مقدار ویژه این عامل ۷/۶۷ درصد است که ۳۱/۹۵ درصد از واریانس را محاسبه نموده است. (جدول ۵)

جدول ۵. متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم (در هر ۱۰۰۰۰ نفر)

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	نرخ اشتغال زنان	۰/۹۳۷
۲	درصد شاغلین بخش صنعت به کل شاغلین	-۰/۸۳۳
۳	درصد شاغلین بخش آموزش به کل شاغلین	۰/۶۸۲
۴	درصد خانوارهای مصرف‌کننده برق	۰/۷۲۴
۵	ضریب کل اشتغال	۰/۶۳۷
۶	ضریب باسوادی	۰/۴۶۱
۷	تعداد درمانگاه‌های شبانه‌روزی	۰/۶۳۱

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به اینکه بیشترین متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم اقتصادی هستند، عامل دوم عامل اقتصادی نامیده شده است.

عامل سوم: مقدار ویژه این عامل ۵/۳۰ درصد است که ۲۲ درصد از واریانس را محاسبه نموده است. (جدول ۶)

همچنین با استفاده از روش خطی ساده و بکارگیری رابطه زیر:

$$x = xi / \sum_{i=1}^n xi$$

$\bar{X}$ = مقادیر استاندارد شده
 xi = مقادیر به دست آمده برای هر متغیر
 $\sum xi$ = جمع مقادیر به دست آمده برای هر متغیر

مقدار مقادیر بی‌بعد شده (استاندارد شده) برای هر کدام از شهرستان‌ها محاسبه گردیده است. (جدول ۹)

جدول ۸. رتبه‌بندی شهرستان‌ها

نام شهرستان	شاخص ترکیبی	رتبه شهرها
آزادشهر	- ۱,۹۷۵۹	۹
آق‌قلا	- ۲,۴۸۹۷	۸
بندرگز	۳,۰۳۳۷	۲
بندرترکمن	- ۶,۱۵۶	۱۱
رامیان	۰,۳۵۴۳	۴
علی‌آباد	۰,۰۶۷۸	۵
کردکوی	۰,۵۵۱۹	۳
کلاله	- ۲,۴۸۹۷	۷
گرگان	۴,۲۴۷۹	۱
گنبد کاووس	- ۱,۶۸۰۹	۶
مینودشت	- ۳,۱۷۵۲	۱۰

منبع: یافته‌های تحقیق

برای به دست آوردن امتیازات عاملی، ابتدا ماتریس داده‌ها با استفاده از فرمول بالا استاندارد می‌شوند. این روش بی‌مقیاس سازی با استفاده از نرمال، استاندارد نامیده شده است. ماتریس بارهای عاملی که از دیگر خروجی‌ها بوده است همبستگی بین عوامل و متغیرها را نشان داده است. براساس تعاریف موجود امتیاز عاملی از ضرب بارهای عاملی در مقدار متغیرهای اصلاح شده از طریق استاندارد کردن به دست آمده است. لذا در این مرحله از ضرب ماتریس استاندارد شده داده‌ها در ماتریس بارهای عاملی، ماتریس امتیازات عاملی به دست می‌آید.

۵. گام پنجم، با استفاده از امتیازات عاملی به دست آمده در مرحله قبل، به محاسبه امتیازات عاملی برای هر شهرستان و در نهایت رتبه‌بندی شهرستان‌ها پرداخته شده است. برای این منظور، در مورد هر یک از شهرستان‌ها یک شاخص ترکیبی که از جمع جبری امتیازات عامل‌های چهارگانه برای هر شهرستان به دست می‌آید، محاسبه شده است (جدول ۸).

جدول ۹. مقادیر بی‌بعد شده برای هر شهرستان از شاخص‌های مورد نظر منبع: یافته‌های تحقیق

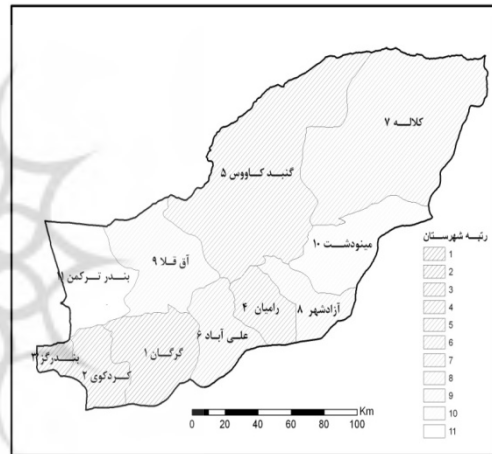
نام شهرستان	شاخص جمعیتی	شاخص اقتصادی	زیربنایی	اجتماعی- فرهنگی	شاخص‌های بهداشتی- درمانی	جمع
آزادشهر	۰/۱۱۶	۰/۰۲۸	۰/۰۲۹	۰/۰۴۲	۰/۰۴۳	۰/۲۵۸
آق‌قلا	۰/۰۴۴	۰/۰۶۱	۰/۰۴۷	۰/۰۵۱	۰/۰۵۱	۰/۲۵۴
بندرگز	۰/۰۳۱	۰/۱۴۷	۰/۱۸۶	۰/۱۷۶	۰/۱۶۴	۰/۷۰۴
بندرترکمن	۰/۰۶۳	۰/۰۴۱	۰/۰۲۷	۰/۰۱۶	۰/۰۱۳	۰/۱۶
رامیان	۰/۰۳۹	۰/۰۸۰	۰/۱۴۴	۰/۱۰۹	۰/۱۲۶	۰/۴۹۸
علی‌آباد	۰/۰۳۵	۰/۱۱۱	۰/۰۸۳	۰/۰۹۴	۰/۱۰۶	۰/۴۲۹
کردکوی	۰/۱۵۷	۰/۱۶۳	۰/۱۲۱	۰/۱۳۷	۰/۱۴۵	۰/۷۲۳
کلاله	۰/۱۳۳	۰/۰۵۳	۰/۰۶۱	۰/۰۵۳	۰/۰۶۳	۰/۳۳۳
گرگان	۰/۱۸۵	۰/۲۰۲	۰/۱۶۵	۰/۲۳۲	۰/۱۷۳	۰/۹۵۷
گنبد کاووس	۰/۱۶۲	۰/۰۶۳	۰/۱۰۱	۰/۰۶۴	۰/۰۸۵	۰/۴۷۵
مینودشت	۰/۰۳۳	۰/۰۵۱	۰/۰۳۶	۰/۰۲۶	۰/۰۳۱	۰/۱۷۷

بحث و نتیجه‌گیری

تعیین وضعیت شهرستان‌ها از لحاظ توسعه یافتگی در برنامه‌ریزی و توزیع عادلانه امکانات و ثمرات توسعه در میان آحاد جامعه و دستیابی به عدالت اجتماعی امری ضروری است. مطالعه نابرابری‌های منطقه‌ای و استانی، یکی از اقدامات ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت تأمین رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی است که می‌تواند تخصیص منابع را با هدف رفع نابرابری‌های منطقه‌ای، تحت تأثیر قرار دهد. حکومت و نظام‌های سیاسی براساس اصل عدالت در برابر همه شهروندان موظف هستند. از این‌رو، در مناطق کمتر توسعه‌یافته به دلیل ضعف برنامه‌ریزی‌های فضایی، انزوای جغرافیایی، ناهمسانی‌های فرهنگی و مانند آن، لازم است که از طریق سرمایه‌گذاری و خلق ظرفیت متناسب با توان‌های محیطی، عدالت اجتماعی در گستره سرزمین برقرار گردد. این نکته نیز لازم به ذکر است که کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای سبب همگرایی بیشتر و افزایش نابرابری‌ها سبب واگرایی می‌شود. در این تحقیق، با استفاده از روش تلفیقی تحلیل عاملی و تحلیل‌های فضایی با استفاده از روش خطی ساده GIS به رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها از لحاظ شاخص‌های مختلف اجتماعی، جمعیتی، اقتصادی پرداخته شده و نتایج زیر حاصل گردیده است:

۱. از لحاظ میزان برخورداری مناطق از ترکیب شاخص‌های ترکیبی و همچنین روش خطی ساده که در جدول ۸ و شکل ۳ نشان داده شده است، گرگان، بندرگز و کردکوی رتبه‌های اول تا سوم و شهرستان‌های آق‌قلا، مینودشت و بندرترکمن به ترتیب رتبه‌های نهم، دهم و

با ترکیب شاخص‌ها و جمع مقادیر بی‌بعد شده برای هر شهرستان درجه توسعه‌یافتگی، رتبه میزان برخورداری شهرستان‌ها از شاخص‌های توسعه به دست آمده است که در شکل ۳ نمایش داده شده است. با توجه به شکل ۳ شهرستان گرگان بالاترین رتبه و شهرستان بندر ترکمن پایین‌ترین رتبه را از ترکیب شاخص‌های مورد نظر به خود اختصاص داده‌اند. با استفاده از مقادیر به دست آمده از روش خطی ساده توزیع فضایی سطوح توسعه به لحاظ شاخص ترکیبی در قالب سه طبقه محروم، نیمه برخوردار و برخوردار تقسیم بندی گردیده که در شکل ۴، نتایج آن نشان داده شده است.

شکل ۳. وضعیت برخورداری شهرستان‌های استان

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۴. توزیع فضایی سطوح توسعه با استفاده از روش خطی ساده

یازدهم را به خود اختصاص داده‌اند. شهرستان گرگان به عنوان مرکز استان، همواره محل تمرکز فعالیت‌های اقتصادی-اجتماعی بوده‌است که این امر موجب اختلاف عمیق این شهرستان با شهرستان‌های دیگر استان شده است.

۲. با استفاده از مقادیر به دست آمده از روش خطی ساده و با استفاده از شاخص ترکیبی، شهرستان‌های استان به سه طبقه محروم، نیمه برخوردار و برخوردار تقسیم‌بندی شده‌اند. به گونه‌ای که شهرستان‌های گرگان، کردکوی و بندرگز در طبقه شهرستان‌های برخوردار قرار گرفته‌اند. شهرستان‌های گنبد، کلاله، علی‌آباد و رامیان در طبقه نیمه برخوردار و شهرستان‌های آق‌قلا، بندر ترکمن، آزادشهر و مینودشت در طبقه محروم جای گرفته‌اند که در شکل ۴. نشان داده شدند. به طور کلی بین شهرستان‌های استان از لحاظ میزان برخورداری تفاوت وجود دارد. اگرچه بعد از انقلاب سرمایه‌گذاری‌ها توزیع یکنواختی داشته، ولی مطابق با نیازهای جمعیتی و توانمندی‌های مناطق نبوده است و همین امر موجب توسعه نابرابر شهرستان‌ها استان شده است.

راهکارها

به منظور کاهش نابرابری‌های موجود در بین شهرستان‌های استان مورد مطالعه پیشنهاد‌های زیر ارائه می‌گردد:

الف) دسترسی به اهداف کاهش نابرابری بین مناطق از طریق پذیرش اصل توسعه از پایین و بهره‌گیری از برنامه‌ریزی فضایی امکان‌پذیر خواهد بود زیرا برنامه‌ریزی فضایی روندی است برای بهره‌ورسازی و آرایش منطقی، حفظ تعادل و هماهنگی بین جمعیت و جلوگیری از عدم تعادل و بازتاب‌های منفی در فضای سرزمین. همچنین عدالت اجتماعی که امروزه از مهم‌ترین اهداف هر برنامه‌ریزی به‌شمار می‌آید در بُعد فضایی گسترش داده خواهد شد.

ب) یکی از علل و عوامل نابرابری، خصوصیات ذاتی مناطق، یعنی قابلیت‌ها و محدودیت‌های هر منطقه، است. از آنجا که هر منطقه دارای قابلیت‌ها، محدودیت‌ها، فرصت‌ها و چالش‌های مخصوص به خود است، لذا تخصیصی شدن مناطق و ایجاد ظرفیت‌های لازم برای ایفای نقش و کارکرد لازم در روند توسعه استان، می‌تواند در کاهش نابرابری‌ها و فراهم‌ساختن زمینه‌های رشد و توسعه هر کدام از شهرستان‌ها مؤثر واقع شوند.

ج) اتخاذ استراتژی‌های محرومیت‌زدایی در شهرستان‌های محروم استان امری ضروری است. به طوری که زمینه لازم جهت ارتقای این شهرستان‌ها به حد متوسط استان فراهم شود.

د) ایجاد فضاها و امکانات باید با تراکم جمعیتی شهرستان‌ها مطابقت داشته و امری ضروری به‌شمار آید.

References

1. Asayesh, Hossein, (1995), Rural Planning Principles and Methods, Tehran Payam-e-Noor University Publication, No.1.
2. Akbari, Nematollah, Zahedi, Keivan .(2008), Application of Ranking Methods and Multi-Criteria Decision, Country's Municipalities Publications, No.3.
3. Ahangari, Majid, Saadatmer, Reza. (2006), Comparative Study Developed Cities of the Province's Economical and Social Sectors, Journal of Social Welfare, No.44: 13-32.
4. Bakhtiary, Sadegh. (2001), Comparative Analysis of the Industrial Development of the Region, Tehran, Business Studies Institute of. No.12: 45-65.
5. Berlage, L., Dirk, T. (1998), The Classification of Countries by Cluster and Factor Analysis. World Development, Vol.16, No.12: 234-245
6. Beiglou, Rana, Taghavai, Masoud, HamidReza Varesy. (2012), Analysis of Spatial Exclusion and Inequality in the Development of Cities, Social Welfare Journal, No. 46: 189-214.
7. Cindy Fan, C. Denies, Y. (2011), Regional Inequality in China, Case Study: Jiangsu Province, Regional study, No.55: 456-469.
8. Fleisher, Belto, Li, Haizheng, (2010), Human Capital, economic growth, and regional inequality in China, Journal of Development Economics. No. 92: 215-231
9. Hekmati, Farid. (2003), Ranking in Eastern Azerbaijan Province in terms of Development Indexes, Management and Planning Organization of Eastern Azerbaijan.
10. Hyun Kim, Bonk, John Rnay Shorts. (2005), Global Poverty, Translation: Poorahmad, A., Rostami, Tehran, SID publication.
11. Harvey, David. (1997), Social Justice and the City, Translation: Hesamian, F., et al, The Urban Planning Process and Publishing Company, Tehran, Edition 1.
12. Kalantari, Khalil. (2001), Planning and Regional Development, Tehran, Khoshbin Publication, Edition1.
13. Lotfi, Sedigh, Ahari, Hossein. (2013), Social Justice and the City, An Aanalysis of Inequality Neighborhoods (Maragheh neighborhoods), Journal of Geographical Research, Vol.28, No.109: 69-92
14. Momeni, Mehdi, (1998), Principles and Methods of Regional Planning, Tehran, Goya Publication.
15. Marsousi, Nafiseh. (2004), Spatial Analysis of Social Justice in Tehran, Case Study: Tehran Municipality), PhD. Thesis, Tarbiat Modarres University.
16. Mousavi, SeyedMousa et al. (2013), Classification of Kermanshah Province in the Enjoyment of Health and Structural Parameters Using Askalvgram model, Health Promotion Management Journal, No.2: 7-16.
17. Mozafar, Sarafi, (2005), Principles of Regional Planning, Tehran, Edition1.
18. Nastaran, Mahin, Ganj AliZadeh, B. (2006), Analysis of the Degree of Development of the City of Eastern Azarbaijan Province, Making the City Journal, Vol.VI, No.12: 34-55.
19. Poor Mohammadi, MohammadReza, Zali, Nader. (2009), Analysis of Regional Disparities and Development Foresight, Journal of Geography and Planning, No.32: 29-64
20. Saeedi, Abbas, Taghizadeh, Fatemeh. (2005), A Comparative Study of Rural-Urban Linkages And Regional Development Districts and Ardakan Bagh Malek, Journal of Geography, Vol.3, New Year No.6 &7: 33-48.
21. Shahabadi, Ali, sorekhhkamal, Reza, (2009), Evaluation of City Development Ghouchan Using Numerical

- Taxonomy Analysis, Journal of Geographical Landscape of Zagros, the first year, NO.1: 52-73.
22. Shokouhi, Hossein. (1985), Geographers of the Major Issues of the Geographic Seminar
23. Sharifzadegan, MohammadHossein. (2008), Strategies for Economical Development and Social Justice, Journal of Social Welfare, Vol.6, No. 24: 9-29.
24. Seers, David. (1972), what are we trying to measure? Journal of Development Studies, Vol.8, No.3: 21-36.
25. Sharifi, Abdolnabi. (2006), Social Justice and the City: An Analysis of Regional Disparities in Ahvaz city, PhD. Thesis Geography of Urban Planning, Tehran University.
26. Tofigh, Firouz. (1993), Factor Analysis and Integration of Regional Indexes, Abadi Magazine, No.10.
27. Talebi, Houshang, ZangiAbadi, Ali. (2001), Analysis of the Factors
- Proceedings, Astan Ghods Razavi Publication.
- Related to Human Development Indices and Large Cities, Journal of Geography and Development, NO.34: 125-142.
28. Yasery, Majid. (2009), Investigating the Situation of Regional Disparities in Khorasan Razavi, Journal of Geography and Regional Development, No.12: 201-223.
29. Ziari, Keramatollah, (2006), Principles and Methods of Regional Planning Yazd University Publication, Edition 3.